

Journal of Resistance Literature
Faculty of Literature and Humanities
Shahid Bahonar University of Kerman
Year 14, No. 26, Spring/Summer 2022

**The Hegemony of the Ideological Themes of the Teenage Novel
Based on Two Resistance Novels "Narwal, Unicorn Whale" and
"A Ladder to the Sky"**

Seyedeh Maryam Hosseini Kisomi¹, Fatima Kasi²

1. Introduction

In this article, the topic of ideology has been explained, then the necessity of examining the effects of children's and adolescents' resistance from the perspective of ideology and the examination of overt and hidden ideology, as well as theorists' opinions about ideology, have been given. Ideology is the creator of our experimental world, the creator of our world itself. Ideology helps people to recognize themselves in the world and gives them a special kind of knowledge. It can be argued that a man cannot escape from ideology because ideology is present in a man's unconscious and plays an important role in his representation of events and incidents in an imperceptible way. Therefore, it is necessary to pay attention to the audience of the texts, because they can grow up under the influence of ideology, and since the children and teenagers audience are not aware of the ideology in the texts, the authors of these texts should consider this point and pay especial attention when creating works related to these groups of audience. Children's literature is strongly ideological and the contents of books can be examined from the attitudes, values and opinions perspective. These ideologies are found in these books in an overt and covert form. Overt ideology may show itself in an

¹ A graduate of Persian language and literature at Payam Noor University.hthm672@gmail.com

² Assistant Professor of Persian Language and Literature, Payam Noor University, Tehran, Iran. (Corresponding Author Email: Fateme.casi@pnu.ac.ir)

internal form. But the covert ideology is displayed in the form of social structures, intellectual or hypothetical expressions. In fact, ideology can be examined as an aspect of the content and subject matter, and since the content and subject matter are very important in children's literature, the current research aims to investigate this aspect of meaning by looking at two novels of adolescent resistance published by the Children and Adolescent Intellectual Development Center. In this research, the following questions have been answered that the dominant ideologies of teenage novels published by the center of intellectual education are overt or covert, and whether dealing with social values in these works is one of the concerns of the authors of teenage novels or the concerns of the audience?

۲. Methodology

This research has been conducted in the form of content analysis of printed books. However, directly dealing with the hegemonic aspect of the overt and covert ideology of adolescent resistance novels is a new work, and it has attempted to offer a solution to the authors in providing new content and meanings appropriate for children and adolescents. Therefore, the present research has analyzed two resistance novels from the publications of the Children and Adolescent Intellectual Development Center from the perspective of overt and covert ideologies based on Althusser and Gramsci with descriptive-analytical method. In this research, it was found that most of the values discussed in these works are honesty, sacrifice, defense of the homeland, etc., which have been reflected in these novels in the form of overt ideology, which is a concern of the authors and the structure. Dominant education returns to the society. Among the covert ideologies of these books, we can mention the attempt of the dominant or superior forces to maintain their rule over the subordinate society through educational and coercive structures.

۳. Discussion

Sociology of literature defined the science of studying and knowing the content of literary works and the psychological and social origin of their creators as well as the lasting impact these works have on the society. In fact, the sociology of literature is the scientific study of the content of the literary work and its nature in connection with

other aspects of life. The authors intend to reflect ideology in the novel according to the opinions of these two theorists, however these two theorists are representatives of materialistic thoughts and the authors of the mentioned works. Due to the connection of these works with the values of sacred defense, they do not only reflect materialistic thoughts, but also a common feature, i.e., the defense of human rights based on justice. In the general classification, it can be argued that although Gramsci divides hegemony into political and civil parts, in these two works, the manifestations of civil hegemony emerge more than political hegemony. It seems that writers tend to be hegemonic representatives of cultural institutions and have an informative and positive function rather than a repressive and negative function, which, of course, has an influential role in children's literature. Therefore, the hegemony of the ideological apparatus of the state through institutions prepares the society to accept the ideology and flaunts its power through educational systems. It seems that in this era, the hegemony of religious and moral institutions has won the first place followed by the hegemony of educational institutions as manifested in the two novels. There is only one case of political hegemony in our era, and that is in the novel "A Ladder to the Sky", where the repressive apparatus of the government is used to pay taxes. Therefore, political hegemony targets individuals. Of course, due to the religious identity of the Islamic Republic of Iran, sometimes we witness the merging of these two religious and educational institutions, and sometimes it may seem that educational institutions are also representatives of religious institutions. It seems that the increase of religious hegemony in this era is compatible with the themes of resistance and Holy Defense, because Holy Defense represents religious and religious values.

4. Conclusion

As it was mentioned, ideology is a collection of ideas and thoughts associated with a general plan. This program can guide individuals and groups on a minor level and governments and political powers on a major level towards what they call the ultimate goal. In fact, ideology is in a way the knowledge of ideas. Thoughts applied by

groups that dominate society and individuals and seek to prove the legitimacy of the group that benefits from the desired ideology.

Literary texts and works, as one of the tools that can promote and spread ideas and thoughts, have always been of interest to many groups and governments and have been used in the educational structure of governments. In this study, done with the aim of examining the hegemony of ideology in selected texts, after examining the two novels published by the Center for Intellectual Development of Children and Adolescents, it was found that in these novels, ideology is evident. The covert ideology has prevailed and maybe the authors have preferred to use the overt ideology because of the age of their audience.

In fact, what has been mainly considered by the writers is the promotion of moral and religious values such as sacrifice, patriotism, respect for parents, persistence in the face of oppression, etc., and this shows that the writers are less addressing the real concerns of teenagers, they wrote the mentioned works based on the ideological needs of the society.

Keywords: Resistance Novel, Althusser, Ideology, Gramsci, hegemony

References

- The Holy Qur'an. (2005). E. Qomshei, Trans.) Tehran: Payam-e Adalat.
- Strinati, D. (2001). *The theories of popular culture* (S. PakNazar, Trans.). Tehran: Gam-e Now Publications.
- Storey, J. (2016). *Cultural studies about popular culture* (H. Payandeh, Trans.). Tehran: Agah.
- Anderson, P. (2004). *Antonio Gramsci's equations and contradictions* (Sh. Etemad, Trans.). Tehran: Publications of the Ministry of Culture and Guidance.
- Althusser, L. (2009). *Ideology and ideological structures of the government* (R. Sadrara, Trans.). Tehran: Cheshme.
- Basiri, M. (2005). Proposing and explaining some questions about the basics of sustainability literature. *Resistance Letter*, Kerman: Publication of Foundation for the Preservation of Works and Publication of Holy Defense Values.

- Thompson, K. (1992). Religion, values and ideology. In R. Boccock and K. Thompson (Eds.), *Social and Cultural Forms of Modernity*, (pp. 62-88). Cambridge: Polity Press.
- Torabi, Z. (2008). *Acquaintance with the literature of resistance of the world*. Tehran: Publication of the Foundation for the Preservation of Works and Publication of the Values of Holy Defense.
- Jafari, L. (2012). *One-horned whale narwhal*. Tehran: Children and Adolescent Intellectual Development Center.
- Sarland, Charles. (2010). *Implicit reader and hidden ideology* (M. Malek Yari, Trans.). Children's and Teenagers' Book, pp. 45-55.
- Sotoudeh, S. (1999). *Sociology in Persian literature*. Tehran: Avay-e Noor.
- Selden, R., & Widdowson, P. (1998). *A guide to contemporary literary theory*. Tehran: New Design.
- Ferther, L. (2008). *Louis Althusser* (A. Ahmadi Arian, Trans.). Tehran: Publishing Center.
- Qojaq, Y. (2012). *A ladder to the sky*. Tehran: Center for intellectual development of children and adolescents.
- Cleggs, M. (2009). *Textbook of literary theory* (J. Sokhanvar, E. Dehnavi, & S. Sabzian, Trans.). Tehran: Akhtaran.
- Gramsci, Antonio. (2004). *Government and civil society* (A. Milani, Trans.). Tehran: Akhtaran.
- Macado, Annamaria. (2003). *Hidden ideologies in children's books and critical reading* (M. Kalhor, Trans.). Research Journal of Children and Adolescent Literature, 32, 80-98.
- Makarik, I. R. (2009). *Encyclopedia of contemporary literary theories* (M. Mohajer, & M. Nabavi, Trans.). Tehran: Age.
- Knowles, M., & Mamjer, K. (2002). *Ideology in children's literature* (Sh. Iqbalzadeh, Trans.). the book of the month of children and teenagers, pp. 122-124.

پروہشگاہ علوم انسانی و مطالعات فرہنگی
پرتال جامع علوم انسانی

نشریه ادبیات پایداری

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال چهاردهم، شماره بیست و ششم، بهار و تابستان ۱۴۰۱

هژمونی درونمایه‌های ایدئولوژیک رمان نوجوان با تکیه بر دو رمان پایداری «ناروال، نهنگ تک‌شاخ» و «نردبانی رو به آسمان»

سیده مریم حسینی^۱

فاطمه کاسی^۲

چکیده

ایدئولوژی به دلیل پیوستگی ناگزیر با عقاید و افکار افراد، همیشه در روند تصمیم‌گیری‌ها و جریان‌ات زندگی مردم نقشی انکارناپذیر داشته و دارد. نویسندگان آثار ادبی نیز از این امر مستثنی نبوده و بی‌تردید آن‌ها نیز متأثر از ایدئولوژی‌های خود هستند؛ علاوه بر آن گاهی نیز ایدئولوژی‌های نظام آموزشی مسلط بر جامعه را تبلیغ می‌کنند؛ از این رو، پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی دو رمان پایداری از انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان را از منظر ایدئولوژی‌های آشکار و پنهان بر اساس آلتوسر و گرامشی بررسی کرده است. در این پژوهش معلوم گردید بیشتر ارزش‌های مورد بحث در این آثار عبارتند از راستگویی، فداکاری، دفاع از میهن و ... که در این رمان‌ها به صورت ایدئولوژی آشکار رخ نموده‌اند که این مسأله به دغدغه نویسندگان و ساختار آموزشی مسلط بر جامعه برمی‌گردد. از ایدئولوژی‌های پنهان این کتاب‌ها نیز می‌توان به تلاش نیروهای مسلط یا فرادست برای حفظ حکومت خود بر جامعه فرودست از طریق ساختارهای آموزشی و قهریه اشاره کرد.

کلید واژه‌ها: رمان پایداری، آلتوسر، ایدئولوژی، گرامشی، هژمونی.

^۱. دانش آموخته زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور Hthm۶۷۲@gmail.com

^۲. استادیار زبان و ادبیات فارسی دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. (نویسنده مسئول: a(Fateme.casi@pnu.ac.ir)

۱- مقدمه

در این مقاله به توضیح مبحث ایدئولوژی پرداخته شده، سپس ضرورت بررسی آثار پایداری کودک و نوجوان از منظر ایدئولوژی و بررسی ایدئولوژی آشکار و پنهان و همچنین نظریات نظریه پردازان درباره‌ی ایدئولوژی آورده شده است.

- تعریف ادبیات پایداری

ادبیاتی که به شرح و بیان مبارزه، پایداری، از جان گذشتگی و درد و رنج مردم مبارز جهت به دست آوردن آزادی استقلال و رسیدن به برابری و از بین بردن جور و ستم و کوتاه کردن دست متجاوزان و اشغالگران از سرزمین نیاکانی خود و دفاع از فرهنگ و سنت‌های قومی و حمایت از دین و باورداشت‌های مردم آن سرزمین است (ترابی ۱۳۸۹: ۷). دکتر بصیری در مقاله «طرح و توضیح چند سؤال درباره‌ی مبانی ادبیات پایداری» تعهد، مردم، تحولات و تلاطمات اجتماعی و پیشروان فکری را عناصر اصلی ادب پایداری می‌شمرد و می‌نویسد «ادبیات پایداری نوعی از ادبیات متعهد و ملتزم است که از طرف مردم و پیشروان فکری جامعه در برابر آنچه حیات معنوی و مادی آنها را تهدید می‌کند به وجود می‌آید (بصیری، ۱۳۸۴: ۸۹).

- تعریف ایدئولوژی

ایدئولوژی مؤلفه‌ای فرهنگی است. چرا که ایدئولوژی از دل اساطیر، مفاهیم و ایده‌ها سر برمی‌آورد و همه این‌ها از فرهنگ نشأت می‌گیرند. ذکر این نکته ضروری است که «فرهنگ آن معانی مشترکی است که ما ایجاد می‌کنیم و در زندگی روزمره با آن‌ها سرو کار داریم.» (استوری، ۱۳۸۶: ۱۷)

در حقیقت «ایدئولوژی سازنده جهان تجربی ما است، سازنده خود جهان ما ... ایدئولوژی به انسان‌ها کمک می‌کند خود را در جهان بشناسند و به آنان نوع خاصی از شناخت اعطا می‌کند» (فرتر، ۱۳۸۷: ۱۰۷-۱۰۹). از این رو می‌توان گفت انسان از ایدئولوژی گریزی ندارد؛ زیرا ایدئولوژی در ناخودآگاه انسان حضور یافته و در بازنمایی او از وقایع و حوادث به صورت نامحسوس نقش مهمی ایفا می‌کند.

انسان‌ها به صورت ناخودآگاه تحت فرمان ایدئولوژی هستند، بنابراین زندگی‌شان در عالم واقعی، از طریق این امر هدایت می‌شود و پیچیدگی‌های رفتاری آن‌ها تا حدودی به این مسأله برمی‌گردد. «ایدئولوژی‌ها تصوراتی به مردم می‌دهند که از آن طریق خود و

زندگیشان را درک کنند، این تصورات واقعیت های موجود را تغییر می دهند یا پنهان می کنند.» (کلیگز، ۱۳۸۸: ۱۷۶) اشاره به این موضوع نیز ضروری به نظر می رسد که «ایدئولوژی الهام بخش است. ردپایی از خود برجای می گذارد. بین خطوط نوشته شده ظاهر می شود. مثل جویباری پنهانی عمل می کند. بینشی پرمعنا پیش رویمان می گستراند و ... خصوصا اگر خوانندگان، کودک باشند، کسانی که اطلاعات کافی ندارند، برای کشف و بررسی ایدئولوژی های پنهانی کتاب هایی که می خوانند، تدابیر انتقادی ندارند و نمی توانند اصلاحات لازم را در ذهنشان انجام بدهند. پس مجبوریم این موضوع را بیشتر مورد بررسی قرار دهیم.» (ماکادو، ۱۳۸۲: ۸۲)

بنابراین توجه به مخاطبان متون، از آن رو ضروری است که آن ها می توانند تحت تأثیر ایدئولوژی پرورش یابند و از آن جا که مخاطب کودک و نوجوان از ایدئولوژی در متون به صورت خودآگاه مطلع نیست؛ از این رو، نویسندگان این متون باید به این نکته توجه داشته و در آفرینش آثار مربوط به این گروه از مخاطبان دقت بیشتری به خرج دهند.

-تعریف هژمونی

در نگاه گرامشی، هژمونی همان سلطه ای است که به گونه ای پنهان از طریق نهادهای سیاسی و فرهنگی بر جامعه اعمال می شود. اگرچه دلیل اصلی نفوذ گرامشی و اهمیت او در ارائه نظر استیلای سیاسی نهفته است، استفاده وسیع از این مفهوم، خود حاکی از اهمیت گرامشی است. مفهومی که در قرن بیستم بسیار رایج شد، مفهوم هژمونی است. غالباً این تفسیر به واضح آن، گرامشی، نسبت داده می شود. اما او واضح این مفهوم نیست؛ اصطلاح هژمونی نخستین بار در نوشته های «پلخانف» (Plekhanov) - پدر معنوی سوسیال دموکراسی روسیه - ظاهر شد. (اندرسون، ۱۳۸۳: ۴۱)

۱-۱- بیان مسأله

ادبیات کودک به گونه ای جدی ایدئولوژیک است و محتوای کتاب ها قابلیت آن را دارند تا از منظر نگرش ها، ارزش ها و عقاید بررسی شوند. این ایدئولوژی ها به صورت آشکار و پنهان در این کتاب ها یافت می شوند. ایدئولوژی آشکار ممکن است خود را به صورت درون مایه نشان دهد. اما ایدئولوژی پنهان در قالب ساختارهای اجتماعی، عبارت های فکری یا فرضی به نمایش در می آید. در واقع ایدئولوژی به سان جنبه ای از محتوا و درون مایه

قابل بررسی است و از آن جا که این محتوا و درون‌مایه در ادبیات کودک بسیار حائز اهمیت است، پژوهش حاضر در صدد آن است تا این جنبه از معنا را با نگاهی به دور مان پایداری نوجوان چاپ انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان بررسی کند. در این پژوهش به سؤالات زیر پاسخ داده شده است که غالب ایدئولوژی‌های رمان نوجوان چاپ کانون پرورش فکری آشکار است یا پنهان و آیا پرداختن به ارزش‌های اجتماعی در این آثار از دغدغه‌های نویسندگان رمان نوجوان است یا دغدغه‌های مخاطب؟

۱-۲- پیشینه تحقیق

در زمینه بررسی ایدئولوژی در متون ادبی مقالاتی نوشته شده است که از میان آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: «بررسی داستان بچه مردم جلال‌آل احمد بر مبنای نظریه ایدئولوژی آلتوسر» نوشته پروین تاج‌بخش و سمیه قاسمی پور، «پیوندهای میان استعاره و ایدئولوژی» نوشته بهمن شیری، «پدرسالاری در *بامداد خمار* (با تکیه بر نظریات آلتوسر)» نوشته امیر حسین صادقی، «بررسی تأثیر هژمونی بر بیگانگی و انزوای انسان در *همه پسران من* بر اساس نظریه لویی آلتوسر» نوشته رجیعی عسکرزاده و سمیه شبانی اشاره کرد. اما پژوهش حاضر، مقاله مستقلی است که به آثار رمان پایداری نوجوان پرداخته و آن‌ها را از منظر مخاطب نوجوان مورد بررسی قرار می‌دهد.

۱-۳- ضرورت و اهمیت تحقیق

این گونه از تحقیق پیش از این در قالب بررسی درون‌مایه کتاب‌های چاپ شده رخ داده است؛ اما پرداختن مستقیم به جنبه هژمونی ایدئولوژی آشکار و پنهان رمان‌های پایداری نوجوان، کاری تازه است که امید است با انجام آن راه‌کاری در اختیار نویسندگان برای ارائه محتوا و معناهای جدید و مورد نیاز کودک و نوجوان قرار گیرد.

۲- بحث

۲-۱- ایدئولوژی و مخاطب

وجود ایدئولوژی در متون امری پذیرفته شده است؛ اما برخورد مخاطب با این امر چگونه است؟ امبرتو اکو (Umberto Eco) تحلیل پر دامنه‌ای در مورد چگونگی برخورد مخاطب با ایدئولوژی متون ارائه می‌دهد. اکو «با نگاه به ایدئولوژی، می‌پذیرد که تمام

متون، چه پوشیده و چه آشکار، از نگارش ایدئولوژیکی بر دوش دار ند.» (سارلند، ۱۳۸۹: ۵۰)

از آن جا که «در ایدئولوژی، رابطه واقعی درون رابطه خیالی پنهان شده است، رابطه‌ای که بیانگر یک خواست، یک امید یا یک نوستالژی است؛ نه توصیفی از یک واقعیت» (فرتر، ۱۳۸۷: ۱۱۰) بنابراین خوانندگان ماهرتری لازمند تا ایدئولوژی پنهان را دریابند. «افق ایدئولوژی، توصیفی است که منتقد از ایدئولوژی‌ای که متن را شکل می‌دهد؛ اما هیچ‌گاه به طور کامل در آن ظاهر نمی‌شود، به دست می‌دهد.» (مکاریک، ۱۳۸۸: ۴۰) پس به دلیل حضور ایدئولوژی‌های پنهان در متون ادبی، زبان‌شناسان و منتقدان این متون باید به منظور نمایاندن و افشا کردن حقایق نهفته در پشت متون از سازکارهایی مناسب بهره‌گیرند.

این امر در مورد نویسندگانی که برای کودکان و نوجوانان می‌نویسند و به سامان‌بخشی و حتی بازآفرینی واژگان در ذهن کودکان و ساختن جهان آن‌ها می‌پردازند کمی پیچیده‌تر است. «این امر نیازمند آن است که کودک یاد بگیرد که چگونه بخواند. آن هم در وهله نخست. نه فقط در این مورد که چگونه واژگان نوشتاری با گفتار گره می‌خورد، بلکه بدان معنا که به این نکته دست یابد که کارکرد کتاب چگونه است. به بیان دیگر، کتاب‌ها چگونه ساخته و پرداخته شده‌اند و پیوند آن‌ها با تجربه مشخص و ملموس به چه صورت است. در راستای ایفای این نقش دوگانه، کتاب‌ها می‌توانند هم زمان به صورتی فعال، حتی بچه‌های خیلی جوان را هم مجذوب باورهای معین و هم شکل با الگوهای رفتاری خاصی بسازند و به همین سادگی آن‌ها را به سوی کارهای دیگر تشویق و ترغیب کنند.» (ناولز و مامجر، ۱۳۸۱: ۱۲۳)

۲-۲- ضرورت وجود ایدئولوژی در آثار کودک و نوجوان

در ادبیات کودک و نوجوان باید به این نکته توجه داشت که آیا تحمیل ایدئولوژی به متون ویژه آن‌ها اصولاً کاری صحیح است و آیا آن‌چه در ساختار داستان به مضمون یا اندیشه تعبیر می‌شود، حامل پیام ویژه‌ای است. اشاره به این موضوع لازم است که «ایدئولوژی الهام‌بخش است. ردپایی از خود برجای می‌گذارد. بین خطوط نوشته شده ظاهر می‌شود. مثل جویباری پنهانی عمل می‌کند. بینشی پرمعنا پیش رویمان می‌گستراند و ... خصوصاً اگر خوانندگان، کودک باشند، کسانی که اطلاعات کافی ندارند، برای کشف

و بررسی ایدئولوژی‌های پنهانی کتاب‌هایی که می‌خوانند، تدابیر انتقادی ندارند و نمی‌توانند اصلاحات لازم را در ذهنشان انجام بدهند. پس مجبوریم این موضوع را بیشتر مورد بررسی قرار دهیم.» (ماکادو، ۱۳۸۲: ۸۲) توجه به مخاطبان این گروه سنی، از آن رو ضروری است که آن‌ها می‌توانند تحت تأثیر ایدئولوژی پرورش یابند و از آن‌جا که از وجود آن بی‌خبرند، قادر به تجزیه و تحلیل اتفاقی که در این روند می‌افتد، نیستند.

۲-۳- ناروال نهنگ تک‌شاخ (لاله جعفری)

این داستان در مورد تلاش اهالی اقیانوس برای نجات محل زندگی شان است. زیرا موجودات غیرزمینی حفره‌ای در دل اقیانوس ایجاد کرده‌اند. نهنگ سفید همه ماهیان را از این خطر آگاه می‌کند اما همه او را دیوانه می‌خوانند. بعد از مدتی نهنگ سفید غیب می‌شود. ناروال، فرزند نهنگ سفید، به دنبالش می‌گردد و پس از جستجوی بسیار، به ظاهر، مرگ پدر را می‌پذیرد. اما سرانجام روزی خبری از پدر دریافت می‌کند. پدر که برای کم شدن نیروی حفره، خودش را در آن گیر انداخته است از ناروال کوچک که حالا به نهنگ جوانی تبدیل شده می‌خواهد تا همراه بادوستانش برای نجات اقیانوس آماده شوند. بالاخره ماهی‌ها با کمک هم گل و لای اقیانوس را روی حفره می‌ریزند و بدین ترتیب سوراخ حفره بسته می‌شود و ماهی‌ها دوباره به جشن و سرور می‌پردازند.

۲-۴- نردبانی رو به آسمان (یوسف قوجق)

یاشار که با عمه و شوهر عمه‌اش زندگی می‌کند، در ابتدای داستان متوجه می‌شود که به دلیل از دست دادن برادرش آیدین در جنگ، رفتار مردم با او به گونه‌ای بی‌سابقه تغییر کرده است. هنگامی که جنازه آیدین به آبادی برمی‌گردد، ریش سفید ده شروع به گفتن داستانی می‌کند که در آن از شجاعت زن و مردی صحبت می‌شود که در مقابل زورگویی و باج‌خواهی‌های مزدوران روسی ایستادند و جان خود را برای میهن و سربلندی‌اش فدا کردند. در پایان داستان، یاشار متوجه می‌شود که تایتی به عنوان یکی از ناظران این اتفاق، داستان را تعریف کرده و آن زن و مرد هم پدربزرگ و مادر بزرگ او بوده‌اند. قهرمان داستان در گورستان آبادی بر مزار عزیزانش نردبانی نمادین به سمت آسمان می‌گذارد. مردم آبادی نیز تصمیم می‌گیرند تا بر مزار آیدین همان نردبان را بگذارند.

۲-۵- معرفی چند نظریه پرداز

پیش از تبیین آرای این دونظریه پرداز لازم است یادآوری شود یکی از انواع نقد، نقد اجتماعی است که می‌تواند ضمن تبیین مبانی اجتماعی در ادبیات، از فراسوی آرای مختلف و گاه متناقض، زمینه‌ای برای همدلی و همسویی ایجاد نماید. در واقع «جامعه‌شناسی ادبیات نشان می‌دهد ادبیات نیز مانند خانواده، آموزش و پرورش، حکومت، اقتصاد و ... یک نهاد اجتماعی است؛ یعنی ریشه در زندگی اجتماعی انسان دارد. براین اساس می‌توان جامعه‌شناسی ادبیات را علم مطالعه و شناخت محتوای آثار ادبی و خاستگاه روانی و اجتماعی پدیدآورندگان آنها و نیز تأثیر پابرجایی که این آثار در اجتماع می‌گذارند، تعریف کرد. در واقع جامعه‌شناسی ادبیات، مطالعه علمی محتوای اثر ادبی و ماهیت آن در پیوند با دیگر جنبه‌های زندگی است. (ستوده، ۱۳۷۸: ۵۶). نگارندگان در نظر دارند با توجه به آرای این دونظریه پرداز بازتاب ایدئولوژی در رمان پایداری پردازند هرچند این دو نظریه پرداز نمایندگان تفکرات مادی هستند و نویسندگان آثار مذکور به دلیل پیوند این آثار با ارزش‌های دفاع مقدس تنها بازتاب‌دهنده تفکرات مادی نیستند، اما وجه مشترکی هم دارند و آن دفاع از حقوق بشریت بر مبنای عدالت است.

۲-۵-۱- آنتونیو گرامشی (Antonio Gramsci)

آنتونیو گرامشی (۱۸۹۱-۱۹۳۷) نظریه پرداز مارکسیست ایتالیایی قسمت عمده زندگی سیاسی و علمی‌اش در دوران حکومت فاشیستی سپری شد و در حالی که نماینده مجلس بود توسط حکومت فاشیستی به زندان انداخته شد و بقیه عمر خود را در زندان گذراند. وی مطالعات گسترده‌ای در زندان در زمینه‌های مختلف انجام داده که به «دفترهای زندان» مشهور است. خدمت عمده گرامشی به جامعه‌شناسی را بسط مفهومی «هژمونی» (Hegemony) و البته نظریه «روشنفکران» دانسته‌اند.

هژمونی، ترکیب مرسوم‌تری است از نیروهای سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که در کنار هم عمل می‌کنند تا در جامعه‌ای به اجماع برسند که نظام جاری روابط اجتماعی در آن طبیعی، اجتناب‌ناپذیر یا واقع‌گرایانه‌ترین شکل ممکن است. گرامشی، هژمونی را از «تحکم» تفکیک می‌کند؛ از اجبار و زور مستقیمی که طبقه حاکم یا متحدانش در زمان بحران به کار می‌گیرند تا موضع خود را حفظ کنند. (فرتر، ۱۳۸۷: ۱۸۸)

با این حال «هژمونی» به عنوان مفهومی نظری، ساخته گرامشی است. واقعیت هژمونی بر این فرض استوار است که به علایق و گرایش‌های گروه‌هایی که طبقه حاکم با ید بر آن‌ها مسلط شود، توجه کرد. به عبارت دیگر گروه‌های رهبری‌کننده با ید به فداکاری‌های اقتصادی و تجاری دست بزنند. اگرچه هژمونی اخلاقی-سیاسی است، اما با ید اقتصادی هم باشد و بر نقش مهم گروه رهبری‌کننده در هسته مهم فعالیت‌های اقتصادی استوار باشد. عقیده گرامشی بر این اصل استوار است که هژمونی مربوط به جامعه مدنی و سلطه مربوط به دولت است. حال می‌توان تفاوت جامعه استبدادی و دموکراتیک را در اندیشه گرامشی یافت. از دیدگاه وی، جامعه مدنی مسئول تولید هژمونی است و دولت مجاز به کاربرد قهر است. این بدان معنی است که برای گرامشی؛ فرهنگ عامه و رسانه‌های گروهی تابع تولید، بازتولید و تحول هژمونی با استفاده از مؤسسات جامعه مدنی هستند. هژمونی به صورت فرهنگی و ایدئولوژیک با استفاده از مؤسسات جامعه مدنی که مشخصه جوامع لیبرال است، عمل می‌کند. این مؤسسات شامل آموزش و پرورش، خانواده، کلیسا و رسانه‌های گروهی است (استرینانی، ۱۳۸۰: ۲۲۶-۲۲۴). در سطح سوم؛ هژمونی میان دولت و جامعه مدنی توزیع شده است و هژمونی از نوچنان تعریف شده تا قهر و اجماع با یکدیگر تلفیق شوند.

ایده‌های گرامشی، به ویژه در مطالعه ایدئولوژی، در رابطه با فرهنگ روزمره و فرهنگ عام تأثیرگذار بوده است. گرامشی بر این باور بود که رهبری فکری، فلسفی و اخلاقی (هژمونی) تنها با پیوند خوردن به عقل سلیم یا فرهنگ عام برآمده از طبقات زیردست، می‌تواند به دست آید. (تامپسون، ۱۳۸۸: ۷۶)

۲-۵-۲- لوئی آلتوسر (Louis Althusser)

لوئی پیر آلتوسر در ۱۶ اکتبر ۱۹۱۸ در الجزایر به دنیا آمد و بعدها با خانواده‌اش به فرانسه رفت. از آلتوسر معمولاً به عنوان مارکسیستی ساختارگرایاد می‌شود. «ایدئولوژی و دستگاه‌های ایدئولوژیک دولت»، اثرگذارترین مقاله آلتوسر است. این مقاله با این پرسش آغاز می‌شود که جامعه چگونه خود را بازتولید می‌کند. به عبارت دیگر، چه چیزی ما را بر آن می‌دارد که هر روز به سر کار خود روانه شویم؟ (مایرز، ۱۳۸۵: ۱۰۵)

در این مقاله، آلتوسر این گونه به سوال مطرح شده پاسخ می‌دهد که «دستگاه ایدئولوژیک دولت» با توجه به سلطه و قدرت خود این مسأله را عملی می‌سازد. در نگاه

آلتوسر دولت عبارت است از «مجموعه‌ای از نهادها که طبقه حاکم از طریق آن‌ها، سلطه اقتصادی خود را حفظ می‌کند.» (فرتر، ۱۳۸۷: ۱۱۵) آلتوسر هم‌چنین دولت را به دو بخش تقسیم می‌کند. دستگاه سرکوب‌گر دولت و دستگاه ایدئولوژیک دولت.

«دستگاه سرکوب‌گر دولت مانند پلیس، دادگاه، نیروی انتظامی و ... مفهوم سرکوب در این جا، دال بر این امر است که «دستگاه دولت با قوه قهریه کار می‌کند و یاد دست کم در نهایت این گونه است ... دستگاه ایدئولوژیک دولت از قبیل رسانه‌ها، خانواده، نظام آموزشی، احزاب سیاسی، دینی و ... که مشمول بعضی از واقعیات است که در نگاه ناظر، مستقیماً به صورت نهادهای منفک و تخصصی پدیدار می‌شود.» (آلتوسر، ۱۳۸۸: ۳۷)

نظریه ایدئولوژی آلتوسر از جمله نظریات تأثیرگذار در مطالعات ادبی است که منتقدان آوانگارد در آن امکان گفتمانی انتقادی را می‌بینند که هم علمی است و هم به لحاظ سیاسی، رادیکال. (فرتر، ۱۳۸۷: ۱۶۷) در نگاه آلتوسر یک اثر ادبی بزرگ، درک مفهومی مناسبی از واقعیت در اختیار ما نمی‌گذارد، در حقیقت آنچه وی از آن به عنوان ایدئولوژی یاد می‌کند نمایش رابطه خیالی افراد و شرایط واقعی و جودی آن‌هاست. بدین گونه که شعور خیالی به ما کمک می‌کند تا جهان را درک کنیم، اما هم‌چنین در مقابل رابطه واقعی ما با جهان پرده می‌کشد و از آن جلوگیری می‌کند. (سلدن و ویدوسون، ۱۳۷۷: ۱۸۶-۱۱۷) آلتوسر ایدئولوژی را «کنش اجتماعی می‌انگارد که به پنهان داشتن سرشت حقیقی واقعیت اجتماعی-اقتصادی و سیاسی یاری می‌رساند.» (مکاریک، ۱۳۸۸: ۴۴) به گفته آلتوسر در «سطح آخر»، اقتصاد تعیین‌کننده است؛ در نتیجه اقتصاد تمام سطوح ساختاری از جمله ایدئولوژی را محدود می‌کند، تحت تأثیر می‌گذارد و شکل می‌دهد. (استریناتی، ۱۳۸۷: ۲۰۳) نقطه مشترک همه مارکسیست‌ها در زمینه تفسیر متن این است که متن را باید در پرتو فرهنگ مسلط اجتماعی تفسیر کرد (برسler، ۱۳۸۶: ۲۲۹) و از این راه برای تغییر جامعه اقدام نمود.

در نگاه آلتوسر طبقه حاکم که ایدئولوژی مسلط را در هر جامعه در اختیار دارد می‌تواند آن را بر جامعه تحمیل نماید تا بتواند قدرت تداوم داشته باشد. آلتوسر برای توضیح از مثال کشیش و ارباب سود می‌جوید که کشیش‌ها و ارباب‌ها، دروغ‌های زیبا می‌سازند تا از این طریق، با اشاعه این باور که آنان به خدا اعتقاد دارند، مردم از کشیش‌ها

و ارباب‌ها پیروی کنند، دو گروهی که در این فریادکاری همدستند. (فرتر، ۱۳۸۷: ۱۱۱). پس می‌توان ایدئولوژی را شیوه‌ای برای موجه ساختن قدرت طبقه حاکم در جامعه تلقی کرد.

در نگاه آلتوسر شریان اصلی قدرت دولت در دست نظام آموزشی است. او باور دارد که طبقه حاکم می‌تواند آموزش را جایگزین سیاست کند «بورژوازی می‌کوشد به خود و به طبقات تحت استثمار القاء کند و چنین بنماید که سازوبرگ ایدئولوژی دولت غالب در نظام‌های اجتماعی سرمایه‌داری، نه مدرسه بلکه سازوبرگ ایدئولوژی سیاسی، یعنی سامانه دموکراسی پارلمانی برخاسته از انتخابات همگانی و مبارزات حزبی است» (آلتوسر، ۱۳۸۸: ۴۶). آلتوسر چنین استدلال می‌کند که آنچه سبب می‌شود تا وضعیت «فراقانونی» دولت، از نگاه افراد جامعه پنهان بماند و یا عادی جلوه‌گر شود، کارکرد سازوبرگ‌های ایدئولوژیکی آموزشی است.

۲-۶- جلوه‌های هژمونی مدنی و سیاسی درونمایه‌های ایدئولوژیک در دو رمان پایداری

در تقسیم‌بندی کلی می‌توان گفت که اگر چه گرامشی هژمونی را به قسمت سیاسی و مدنی تقسیم می‌کند (گرامشی، ۱۳۸۳: ۹۵)، اما در این دو اثر نمودهای هژمونی مدنی بیش از هژمونی سیاسی خودنمایی می‌کند؛ گویا نویسندگان تمایل دارند نمایندگان هژمونی نهادهای فرهنگی باشند و کارکردی آموزنده و مثبت داشته باشند تا کارکردی سرکوبگر و منفی که البته نقشی تاثیرگذاری در ادبیات کودک دارد؛ بنابراین هژمونی دستگاه ایدئولوژیک دولت از طریق نهادها جامعه را آماده پذیرش ایدئولوژی می‌کند و قدرت خود را از طریق نظام‌های آموزشی به رخ می‌کشد. به نظر می‌رسد در این دو رمان هژمونی نهادهای دینی و اخلاقی جایگاه نخست را دارند و بعد از آن هژمونی نهادهای آموزشی در دو رمان جلوه‌گری می‌کند. تنها یک مورد شاهد هژمونی سیاسی در این دو رمان هستیم و آن هم در رمان نردبانی روبه آسمان است که از دستگاه سرکوبگر دولت برای برای پرداخت مالیات استفاده می‌شود؛ بنابراین، هژمونی سیاسی افراد را سوژه می‌کند. البته به دلیل هویت مذهبی نظام جمهوری اسلامی، گاه شاهد یکی شدن این دو مذهبی و آموزشی هستیم و گاه شاید به نظر برسد که نهادهای آموزشی نمایندگان نهادهای مذهبی هم باشند.

به نظر می‌رسد فزونی هژمونی مذهبی در این دوران با درون مایه‌های پایداری و دفاع مقدس تناسب داشته باشد؛ چرا که دفاع مقدس نمایانگر ارزش‌های دینی و مذهبی است.

۲-۶-۱- ناروال؛ نهنگ تک‌شاخ

۲-۶-۱-۱- ایدئولوژی صیانت از محیط زیست

همان‌طور که در خلاصه داستان آمد، پدر ناروال، نهنگ سفید، متوجه حفره‌ای در اقیانوس و خطرات ناشی از آن مبنی بر از بین رفتن اقیانوس و به دنبال آن نابودی کره زمین می‌شود. اگر چه در این داستان از هیچ یک از خطراتی که اقیانوس را تهدید می‌کند، یاد نشده، اما با توجه به وابستگی حیات انسان و حیوان به اقیانوس و آب، می‌توان ادعا کرد که این مسئله به عنوان بخشی از دغدغه‌های عصر حاضر، یکی از درونمایه‌های داستان را تشکیل می‌دهد.

۲-۶-۱-۲- ایدئولوژی اتحاد و همبستگی

اتحاد و همبستگی یکی از مفاهیم ارزشمند اخلاقی است و انسان به عنوان یک موجود اجتماعی نیازمند برقراری ارتباط با هم‌نو عان خود می‌باشد. اتحاد و وحدت، یکی از مهم‌ترین آموزه‌های دینی مسلمانان است و در قرآن از مردم دعوت شده تا با چنگ زدن به ریسمان الهی، وحدت پیشه نمایند.

«وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

و همگی به رشته (دین) خدا چنگ زده و به راه‌های متفرق نروید، و به یاد آرید این نعمت بزرگ خدا را که شما با هم دشمن بودید، خدا در دل‌های شما الفت و مهر بانی انداخت و به لطف و نعمت خدا همه برادر دینی یکدیگر شدید، و در پرتگاه آتش بودید، خدا شما را نجات داد. بدین‌گونه خدا آیتش را برای (راهنمایی) شما بیان می‌کند، باشد که هدایت شوید.» (آل عمران/۱۰۳)

داشتن اتحاد و همبستگی به خصوص در هنگام دشواری می‌تواند ضریب احتمال موفقیت را افزایش دهد. در داستان ناروال، ماهی‌ها با بوته و پدر دانشمندش متحد می‌شوند و در برابر نیروهای شر ایستادگی نموده و با پشت سر گذاشتن مراحل بسیار دشوار، بالاخره به پیروزی دست می‌یابند.

۲-۶-۱-۳- ایدئولوژی تسلیم‌ناپذیری و پایداری

برخورداری از روحیه تسلیم‌ناپذیری و پایداری یکی از ویژگی‌های انسان‌های موفق و هدفمند است. در داستان مورد نظر، نویسنده با به تصویر کشیدن قدرت اراده و شکست‌ناپذیری بوته در مواجهه با موانعی که بر سر راه وی برای تأمین سوخت « هوگ و یگ» وجود دارد، این ویژگی را تحسین کرده و آن را یکی از مراحل موفقیت معرفی می‌کند. وقتی پدر، با کمبود سوخت هوگ و یگ، از راه افتادن آن ناامید می‌شود، بوته تسلیم نمی‌شود و کل انبار را می‌گردد.

«بوته از نفس افتاد. وسط انباری روی زمین نشست و لحظاتی به آشفته‌بازاری که درست کرده بود، نگاه کرد. با صدایی بغض‌آلود پرسید: «پس هوگ و یگ نبود میشه، نه؟» بعد زمزمه کرد: «نه، این طوری نه. ما با مامان عهد بستیم. باید یه راهی باشه ... با یه راهی باشه.» (جعفری، ۱۳۹۲: ۱۰۱)

ولی وقتی چیزی پیدا نمی‌کند به یاد زنگوله‌های کشتی ته اقیانوس می‌افتد و آنجا صندوقچه‌ای از طلا می‌یابد. اما آن طلا هم کفایت نمی‌کند. با این حال بوته باز از پای نمی‌نشیند و پایداریش به بار می‌نشیند:

«بوته فریاد زد: «نه ... هنوز امید هست. به قول مامان، همیشه امید هست ...» و دوید پیش ناروال و گفت: «ناروال! فقط یک تیکه، فقط یک تیکه ...» (همان: ۱۰۵)

۲-۶-۱-۴- ایدئولوژی ایثار

ایثار واژه‌ای عربی است به معنای برگزیدن و آن یعنی منفعت غیر را بر مصلحت خود مقدم داشتن و این کمال درجه‌ی سخاوت است. (دهخدا، ۱، ذیل واژه ایثار) فدا کردن جان در راه هدفی مقدس و یا به خاطر دیگران، بالاترین درجه‌ی ایثار یعنی شهادت است. در این داستان، نهنگ سفید برای نجات اقیانوس و کره زمین و به تبع آن نجات دیگر آبرویان و انسان‌ها، بدن خود را درون حفره قرار داده و جان خود را فدا می‌کند.

«ناروال زد به حفره‌ای که پدرش را تا نیمه بلعیده بود و شکافی که مثل هیولایی گرسنه آب اقیانوس را سرمی‌کشید. نهنگ سفید جلوی حفره را گرفته بود.» (جعفری، ۱۳۹۲: ۸۱)

در جایی از داستان وقتی بقیه ماهی‌ها نهنگ سفید را پیدا می‌کنند، نهنگ سفید نجات اقیانوس را بر نجات جان خود ترجیح می‌دهد.

«سگال گفت: «ولی اول باید تو رو نجات بدیم. هر لحظه ممکنه حفره تو رو بیره.»
 نهنگ سفید آرام گفت: «برید دنیال ناروال، نجات اقیانوس دست او نه. تا هنوز ر مق دارم
 برید دنبالش تا حفره بزرگ تر نشده ... تا اقیانوس از دست نرفته ... بجنبید! عجله کنید!»
 (همان: ۳۴)

اگر بخواهیم با توجه به ایدئولوژی دولتی آلتوسر این سه مبحث (همبستگی، ایستادگی و ایثار) را تحلیل نماییم می توان از رهگذر نمادها، شخصیت ها و حوادث آن را مورد بررسی قرار داد:

در این داستان، اقیانوس می تواند نماد کشور ایران باشد که توسط «شران» ها در معرض تهدید نابودی قرار دارد. شران را می توان نماد استعمارگران دانست و با توجه به شباهت این اسم به نخست وزیر سابق رژیم صهیونیستی می تواند نماد این رژیم متخاصم نیز باشد. نهنگ سفید نیز می تواند نماد یک شهید باشد؛ کسی که برای نجات سرزمین و ارزش های حاکم بر آن سرزمین، جان خود را فدا می کند. ماهی های مختلف، اختاپوس، صدف و حتی بوته و پدرش که انسان بوده و از جنس موجودات دریا نیستند می توانند نشانه اقوام مختلف یک سرزمین باشند که در هنگام خطر با یکدیگر بر علیه دشمن متحد می شوند و پایداری می کنند. بنابراین، می توان گفت آموزش های دولتی برای حفظ سرزمین، موفقیت آمیز بوده است و توانسته نیروهای داخلی را با هر نژاد و قومی برای دفاع از سرزمین آماده سازد. نویسنده ترجیح داده هژمونی سیاسی و سرکوب گردد اثرش پررنگ نباشد؛ چرا که هدفش گروه آموزش کودکان است و به این طریق ایدئولوژی مدنی خزنه تر و تاثیر گذارتر خواهد بود.

۲-۶-۱-۵- ایدئولوژی آشکار و پنهان پایداری در رمان ناروال نهنگ تک شاخ

در این کتاب، خطراتی که اقیانوس و اهالی آن را تهدید می کند و همچنین اتحاد ماهی ها با بقیه موجودات برای حفاظت از زیستگاه خود، ایدئولوژی های آشکار داستان را تشکیل می دهند. در مورد ایدئولوژی های پنهان نیز می توان از نمادهایی نظیر حکومت های سرمایه داری و استعمارگر که به عنوان دشمن مد نظر است یاد کرد، همچنین مانند کردن انواع ماهی ها و موجودات دریایی و انسان ها به اقوام مختلف کشور و پیشنهاد اتحاد،

همبستگی و پایداری به آن‌ها از دیگر مواردی است که به عنوان ایدئولوژی پنهان مطرح است.

۲-۶-۲- نردبانی رو به آسمان

آنچه باعث بازشدن پای نقد ادبی به مباحثی مانند ایدئولوژی می‌شود، پاسخ به این سؤال مهم است که نویسنده و خواننده با زمان خود چه رابطه‌ای را برقرار می‌کنند و متن چه نقشی در این تعامل بازی می‌کند. رمان *نردبانی رو به آسمان* که در فضای قبل از انقلاب و روزگار تسلط قزاق‌های روس در زمان قاجار بر بعضی مناطق ایران، از جمله نواحی ترکمن‌نشین اتفاق می‌افتد، داستان زنی را نقل می‌کند که بر خلاف انتظار عمومی جامعه، برای گرفتن انتقام خون همسرش از قزاق‌ها، دست به نبرد جانانه می‌زند. ترکمن‌ها که نمی‌توانستند حاکمیت روسیه را بر خود قبول کنند، در اکثر نواحی علیه آن‌ها قیام می‌کنند. در حقیقت روحیه قبیله‌ای آن‌ها باعث شد تا در برابر تهاجم روس‌ها ایستادگی کنند.

ایدئولوژی دشمن ستیزی، آن‌ها را به پایداری و ایستادگی در مقابل دشمن فرا می‌خواند. دشمنی که علاوه بر قزاق‌ها، شامل دولت مرکزی ایران نیز که از قزاق‌ها برای مقابله با شورش احتمالی ترکمن‌ها و گرفتن مالیات از مردم آن منطقه استفاده می‌کرد، می‌شد. در حقیقت دولت از دستگاه‌های سرکوب‌گر مستقیماً برای اعمال زور جهت انطباق رفتار مردم با قوانین استفاده می‌کند. دولت از طریق این دستگاه‌ها افراد را وادار می‌کند تا به گونه‌ای معین رفتار کنند. آن‌گونه که به نفع دولت و در راستای تأمین خواسته‌های اوست.

«این جا چه می‌کنی؟»

«اون باشی می‌داند. دووشکا. قنسول آمد ما را پیش خان. خان گفت مالیات نداده‌اند.»

باید بدهند. اون باشی گفت می‌دهند. تولکا همین! (قوجق، ۱۳۹۲: ۳۸)

همان‌طور که گفته شد، ایدئولوژی یک ساختار است؛ بنابراین می‌تواند محتواهای متغیری را در خود داشته باشد. می‌توان ظرف ایدئولوژی را با هر چیزی پر کرد؛ اما آلتو سر معتقد است این ایدئولوژی ناخودآگاه فعالیت می‌کند، مانند زبان، و با ما سخن می‌گوید. اگرچه ممکن است گمان کنیم این فرایند در اختیار ماست، در حقیقت این ما هستیم که به عنوان «سوژه» تحت تسلط ایدئولوژی هستیم.

در این داستان «آلتین» به عنوان زنی ترکمن که تحت تأثیر ایدئولوژی قومی خویش است هرچند در تمام زندگی آموخته زنی باشد مانند همه زن‌ها و به قول قالدکان بهتر است دست‌های زن با دوک نخ ریسی درگیر باشد تا با تفنگ (قوجق: ۱۰۹) اما او زمانی که لازم می‌بیند دست به اسلحه می‌برد تا انتقام مردی را که همه داشته‌اش از زندگی بوده از دشمن بگیرد. هرچند اهالی قبیله با قالدکان هم عقیده باشند و بگویند.

«زن‌ها و دخترها را چه به کار تفنگ و جنگ! همان دوک نخ‌ریسی خوبه براشان.»

(همان: ۱۱۰)

در این قسمت از داستان می‌بینیم که ایدئولوژی، جهان واقعی را بازنمایی نمی‌کند؛ بلکه روابط نوع بشر با جهان واقعی، یا دریافته‌شان از شرایط واقعی هستی را بازنمایی می‌کند. دریافت «آلتین» از شرایط واقعی زمانه‌ای که در آن است او را وادار می‌سازد تا روشی جداگانه در پیش بگیرد. این رفتار همان‌طور که گفته شد مطابقت دارد با این که ایدئولوژی، مادی است و همواره در دو جایگاه وجود دارد: یکی در دستگاه‌ها یا اعمال، یا هر شکل از رفتار که توسط هر ایدئولوژی معینی دیکته می‌شود و دیگری در سوژه، در فردی که بنابر تعریف مادی است و در سطح فرد نیز دارای کارکردهای ویژه است، لذا تأثیرگذاری ایدئولوژی در سطح فرد و شخص بیان‌گر میزان و قلمرو نفوذ ایدئولوژی است. ایدئولوژی همان کارکردهایی که در حوزه عمومی ایفا می‌کند، در حوزه شخصی و فردی نیز بر عهده دارد.

از این رو در این داستان مشاهده می‌شود که رفتار دختر ترکمن با توجه به موقعیت تعریف می‌شود؛ یعنی با این که اهالی ده برای وظایف یک زن تعاریف به خصوصی دارند باز در زمانی که شرایطی جدید پیش می‌آید یک ایدئولوژی جدید جای ایدئولوژی قبلی را گرفته و ایدئولوژی تازه هویت فردی و شخصی را تعیین می‌کند؛ به همین دلیل زن توسط ایدئولوژی به مبارزه با مردانی فراخوانده می‌شود که مزدوران خان برای گرفتن مالیات هستند. در حقیقت او با این کار در مقابل نظام حاکمیتی خان می‌ایستد.

آلتوسر می‌اندیشد نیروهای سرکوبگر دولتی قادرند افراد را به گونه‌ای تربیت کنند که در راستای اهداف آن‌ها حرکت کنند. در صورتی که قیام دختر ترکمن در برابر نظام حاکمیتی خان این امر را نفی می‌کند. همچنان منفور دانستن خان در حقیقت این ایدئولوژی را یادآور می‌شود که باید در برابر زورگویی ظالمان ایستاد. از این نگاه می‌توان

تحلیلی دیگر از ماجرا ارائه کرد؛ هژمونی نهادهای سرکوبگر سیاسی و دستگاه آموزشی - در این کتاب- بر آن است تا افرادی را آموزش دهد که قادر باشند در هنگام نیاز علیه مهاجم خارجی یا مهاجم داخلی که دست‌نشانده بیگانگان محسوب می‌شود، بایستند.

۲-۶-۱-۱- ایدئولوژی تعصب مردانه

از آن جا که ایدئولوژی تمام رفتارهای فرد و کنش شخصی را در محدوده فردی توجیه و مشروع می‌کند، از این رو تمام کارکردهای ایدئولوژی در یک فرایند خاص، برای پاسخ-گویی به نوع خاصی از مطالبات، شرکت می‌جویند. یکی از نشانه‌های ایدئولوژیک فردی در این متن را می‌توان به کنش‌هایی که افراد در قبال محارم از خود نشان می‌دهند، دانست. هنگامی که قالکان درباره این که دیگران بخواهند از هم سرش صحبت کنند در دل به موضع‌گیری می‌پردازد یک درگیری عاطفی درونی برای او رخ می‌نماید. این درگیری به ایدئولوژی تعصب مردانه وی باز می‌گردد.

«گفت: اسبی می‌خوای که ازش سواری بگیری. می‌خوای بتازی نمی‌خوای که بار ببری! درست نمی‌گم؟ و گفت اینجوری نمی‌شه. آلتین گلین که خودش دوزنفره! قالکان سرخ شد. خوش نداشت کسی درباره آلتین آن طور صحبت کند.» (قوجق، ۱۳۹۳: ۱۱۳)

در جایی دیگر وقتی قالکان هم‌سرش را در محاصره سربازان روس می‌بیند باز این درگیری عاطفی به گونه‌ای شدیدتر رخ می‌دهد؛ به نوعی که در متن نوعی شوریدن بر علیه یک ایدئولوژی حاکم دیده می‌شود. شورش بر علیه زورگویی و ستمگری و این شورش و پایداری تا آن جا پیش می‌رود که جان عزیز بر سر آن داده می‌شود.

«ناگهان نگاه قالکان افتاد به آلتین که بین زن‌ها بود. داشت بین زن‌ها وول می‌خورد و از دست قزاق روس که برای کندن گل یقه‌اش دراز شده بود می‌گریخت. خون جلوی چشمانش را گرفت. داغ شد. دیوانه شد. گامی به جلو برداشت ... قزاق روس تفنگ را گرفت سمت قالکان که داشت می‌رسید به زن‌ها ... رسید به قزاقی که دستش را رسانده بود به گل یقه آلتین ... کوبید به سر همان قزاق. همان موقع صدای تیری شنیده شد.» (همان: ۱۲۷-۱۲۸).

۲-۲-۶-۲- ایدئولوژی ضد جنگ

در این داستان اگرچه تمام روایت داستان درگیر جنگ است اما اهل ایل جنگ را چیز خوبی نمی‌دانند. آن‌ها به ایدئولوژی ضد جنگ اعتقاد دارند، اما قادر نیستند جملوی آن بایستند و حق خود را از متجاوز بگیرند. حتی بزرگان ده هم افسوس می‌خورند که چرا دنیا باید دچار جنگ و خونریزی باشد. با این همه قدرت حاکمه، اجازه اعتراض به صورت آشکار را به آن‌ها نمی‌دهد. آن‌ها در خفا و در دل به این امر اذعان دارند در حالی که دستگاه‌های سرکوب‌گر راه آن‌ها را برای قیام و پایداری سد کرده‌اند.

«راست می‌گی غلام. جنگ اصلاً خوب نیست. گمان نمی‌کنم کسی پیدا بشه که از جنگ و کشت و کشتار خوشش بیاد. اما جنگ مثل عزرائیل می‌مانه. نامرده خیل می‌! ... بمبی ناغافل از آسمان می‌آد و می‌افته رو خانه‌ای که هم دوک هست هم تفنگ.» (همان: ۱۱۰)

۲-۲-۶-۳- ایدئولوژی‌های برخاسته از باورهای اخلاقی و مذهبی

هنگامی که اهل آبادی متوجه شهادت آیدین، برادر راوی می‌شوند به ناگاه رفتارشان با یاشار به کلی تغییر می‌کند. یاشار که متوجه این تغییر شده است، دلیل آن را درک نمی‌کند با این حال مخاطب در ادامه متوجه ماجرا شده و علت این تغییر رویه را درمی‌یابد.

«غلام و مادرش پشت سرم بودند. نفهمیدم داشتند چه به هم می‌گفتند. صدایشان غلامی و بی‌بی زلیخایی نبود. اگر بود لابد می‌شنیدم چه به هم می‌گفتند ... گفتم که مردم آبادی مان یکهو عوض شدند.» (همان: ۱۴)

از آنجا که این داستان به صورت داستان در داستان روایت می‌شود، مخاطب با داستان دیگری نیز روبه‌روست که در زمان قاجار اتفاق افتاده است. در داستان دوم که از زبان بزرگ ده روایت می‌شود و مربوط به گذشته ایل است نیز با ایدئولوژی همدردی روبه‌رو می‌شویم. زمانی که باد و طوفان باعث می‌شود تا آلاچیق عده‌ای از اهالی ویران شود، بقیه مردم ایل به رسم دیرینه «یاوار»، به کمک هم شتافته و تصمیم می‌گیرند کلبه‌ای از کاه و گل برای فرد آسیب دیده بسازند.

«آدناخان پرید روی اسبش. گفت از فردا شروع می‌کنیم. یاوار می‌کنیم! ... و از فردای آن روز همه به کمک هم آمدند و یاوار کردند. تا خانه‌ای ساخته می‌شد می‌رفتند سراغ

خانه‌ای دیگر در کنار آلاچیقی دیگر. به این ترتیب کنار هر آلاچیقی خانه‌ای ساخته شد.» (همان: ۱۰۰)

این امر نشان می‌دهد که کمک به هم نوع و اظهار همدردی در تاریخ ایل ریشه دارد و به صورت نوعی از ایدئولوژی و اعتقاد، میان مردم رواج پیدا کرده است. در واقع این هژمونی نهادهای مدنی اخلاق و مذهب است که مردم را به چنین رفتارهایی دعوت می‌کند. یعنی علاوه بر این که این ایدئولوژی از روح قومی قبیله سرچشمه می‌گیرد می‌تواند ریشه در اعتقادات دینی و مذهبی آن‌ها نیز داشته باشد.

۲-۶-۲-۴- ارزش شهید و شهادت

بر اساس عقاید مذهبی، مسلمانان شهدای خود را مرده نمی‌دانند بلکه به این امر اعتقاد دارند که آن‌ها زنده‌اند و نزد خدای خود روزی می‌خورند. در این داستان نیز هنگامی که جنازه‌ی آیدین به ایل برمی‌گردد و زن‌ها شروع می‌کنند به گریستن و ضجه زدن، بزرگ آبادی به آن‌ها می‌گوید:

«وقتی از پله‌ها می‌آیند بالا صدای ناله و شیون زن‌ها بلند می‌شود. تایتی داد می‌زند: کراهِت داره! کسی گریه نکنه! ... و داد می‌زند سرزن‌ها بس کنید! برای مرده گریه می‌کنن! آیدین که نمرده!» (۲۳)

۲-۶-۲-۵- هژمونی دولت حاکم یا قزاق‌های متجاوز

اهل ایل میان دو حکومت متفاوت سرگردان هستند: دولت حاکمه ایران و دولت متجاوز روس. از این رو در روایت داستان توسط «تایتی» به قسمتی از وضع نا به سامان آن دوره برمی‌خوریم که می‌گوید:

«اون سال‌ها این جا شده بود خانه‌ای که دو تا صاحب داشته باشه. هرکی به هرکی بود. حسابی قاراشمیش بود.» (قوجق: ۴۳)

تایتی در داستانش روایت می‌کند هنگامی که قزاق‌ها برای گرفتن مالیات به روستا می‌آیند اهالی که به تازگی به خان مالیات داده‌اند به روس‌ها اعتراض کرده و از آن‌ها می‌خواهند ده را ترک کنند.

«والا ما که نفهمیدیم چه باید بکنیم! امروز شغال از در می‌آد و مرغ می‌خواد. بهش می‌دیم، روز دیگه گربه می‌آد از پنجره و گوشت می‌خواد! بالاخره این وسط نفهمیدیم رعیت روسیه‌ایم و آق پادشاه یا رعیت ایرانیم و قاجار!» (قوجق: ۵۰-۵۱)

آن چنان که گرامشی می‌نویسد، هژمونی یا استیلای اجتماعی که عبارت است از سلطه یک گروه اجتماعی بر سایر گروه‌ها که در مبحث حضور قزاق‌ها مشاهده می‌شود. به اعتقاد گرامشی کارا کتر اصلی سلطه در هژمونی این گونه عمل می‌کند که گروه اجتماعی حاکم برای اعمال سلطه‌اش، به دنبال راهی از طریق حوزه فرهنگ اقدام می‌کند تا با توسل به آن، شیوه زندگی و تفکر و نیز نظام ارزشی خود را طوری به گروه‌های زیر دست معرفی کند که از سوی آن گروه‌ها درونی و پذیرفته شود تا آن‌ها در صدد اعمال شیوه زندگی، تفکر و نظام خرده فرهنگی و حتی پایداری در مقابل آن هژمونی خود بر نیایند.

از دیگر اعتقادات مذهبی که در این داستان بروز و ظهوری آشکار دارد، مسئله دادن مالیات به غیرمسلمان است. اهالی ایل به این دلیل که روس‌ها غیرمسلمان هستند، از دادن مالیات به آن‌ها ناراضی هستند. در حالی که به اصل ماجرا که در واقع ستمی است که بر آن‌ها روا می‌شود، اشاره‌ای نمی‌گردد.

«پطر کبیر ملکش بزرگه و آفتاب تو ملکش غروب نمی‌کنه. فکر نمی‌کنم اون نیازی به این صحرا و دشت داشته باشه. در ثانی ما مسلمانیم و مالیات رو هم به کسی می‌دیم که مسلمان باشه نه اجنبی که تو عمرش یکبار هم خم نشده و مقابل خدا کرنش نکرده.» (۱۲۵)

در حقیقت میان ظلمی که سالارخان و قزاق‌ها به مردم می‌کنند نمی‌توان فرقی قائل شد؛ اما مردم ایل، سالار را مسلمان می‌دانند و ظلم او را می‌پذیرند. در واقع سنت‌ها و مقرراتی که سال‌ها و سده‌ها رایج است و مورد اعتراض قرار نگرفته، خود به خود مورد تقدیس قرار گرفته و از مشروعیت برخوردار شده است. زیرا یکی از کارکردهای کلان و عمومی ایدئولوژی ایجاد مشروعیت و توجیه در حوزه‌های سیاست، اجتماع و اقتصاد است. این کارکرد یکی از شاخصه‌های عام مفهوم و اصطلاح ایدئولوژی نیز هست و در این جا به صورت دریافت مالیات رخ داده است و می‌تواند به دستگاه آموزشی حکومت بر مردم برگردد. حکومت به نام اسلام بر مردم ظلم می‌کند و آن را چنان موجه جلوه می‌دهد که مردم بدون چون و چرا آن را پذیرفته‌اند و در مقابل پرداخت مالیات به حکومت، مقاومتی از خود به نشان نمی‌دهند.

۲-۶-۲-۶- ایدئولوژی آشکار و پنهان پایداری در زمان نردبانی رو به آسمان

در کل باید اذعان داشت که در این داستان با دو نوع از ایدئولوژی آشکار و پنهان مواجه هستیم که در دل هم تنیده‌اند؛ از این رو خوانش این کتاب به اندکی تأمل بیشتر در این زمینه نیازمند است. این دو نوع عبارتند از ایدئولوژی‌های شخصی و اجتماعی که در طول تحلیل به آن‌ها اشاره گردید. از آن جا که کتاب نردبانی رو به آسمان داستان در داستان روایت می‌شود مخاطب به توجه بیشتری نیاز داشته و باید از قدرت تمرکز بالایی در این زمینه برخوردار باشد تا رشته داستان از دست او بیرون نرود.

۳- نتیجه

همان‌طور که اشاره گردید ایدئولوژی مجموعه‌ای از تصورات و اندیشه‌هاست که با طرح و برنامه‌ای کلی همراه است. این برنامه می‌تواند در سطح کوچک‌تر برای افراد و گروه‌ها و در سطح بزرگ‌تر، حکومت‌ها و قدرت‌های سیاسی را به سمت آن چه که آن را هدف نهایی می‌خوانند هدایت کند. در حقیقت ایدئولوژی به نوعی، شناخت اندیشه‌ها است. اندیشه‌هایی که توسط گروه‌های مسلط بر جامعه و افراد، اعمال شده و به دنبال اثبات حقانیت گروهی است که ایدئولوژی مورد نظر از آن منتفع می‌شود.

متون و آثار ادبی نیز به عنوان یکی از ابزارهایی که قادرند باعث ترویج و انتشار عقاید و افکار شوند، همیشه مورد توجه گروه‌ها و حکومت‌ها بوده و در ساختار آموزشی دولت‌ها مورد استفاده قرار گرفته است. در این مقاله نیز که با هدف بررسی هژمونی ایدئولوژی متون منتخب به رشته تحریر درآمده است، پس از بررسی دوران پایداری نوجوان، چاپ کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان به روش توصیفی تحلیلی معلوم گردید که در تمامی این رمان‌ها ایدئولوژی آشکار بر ایدئولوژی پنهان غلبه داشته و شاید نویسندگان به دلیل سن مخاطب خود ترجیح داده‌اند بیشتر از ایدئولوژی آشکار استفاده کنند.

در حقیقت آنچه بیش از همه مد نظر نویسندگان بوده است ترویج ارزش‌های اخلاقی و دینی نظیر فداکاری، میهن‌پرستی، احترام به والدین، پایداری در مقابل ظلم و ... بوده و این امر نشان می‌دهد که نویسندگان کم‌تر به دغدغه‌های واقعی نوجوانان پرداخته‌اند بیشتر بر اساس نیازهای ایدئولوژیک جامعه اقدام به نوشتن آثار مذکور کرده‌اند.

فهرست منابع

- قرآن کریم. (۱۳۸۴). **ترجمه استاد الهی قمشه‌ای**، تهران: پیام عدالت.
- استریناتی، دومینیک. (۱۳۸۰). **نظریه‌های فرهنگ عامه**، ترجمه ثریا پاک‌نظر، تهران: انتشارات گام نو.
- استوری، جان. (۱۳۸۶). **مطالعات فرهنگی درباره فرهنگ عامه**، ترجمه حسین پاینده، تهران: آگه.
- اندرسون، پری. (۱۳۸۳). **معادلات و تناقضات آنتونیو گرامشی**. ترجمه شاپور اعتماد، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد.
- آلتوسر، لویی. (۱۳۸۸). **ایدئولوژی و ساز و برگ‌های ایدئولوژیک دولت**، ترجمه روزبه صدرآرا، تهران: چشمه.
- بصری، محمد صادق. (۱۳۸۴). «طرح و توضیح چند سؤال درباره مبانی ادبیات پایداری». نامه پایداری، کرمان: نشر بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- تامپسون، کنت. (۱۳۸۸). «مذهب، ارزش‌ها و ایدئولوژی». ترجمه مجید مظفری، زریبار، سال ۳۱، شماره ۷۱ و ۷۲، صص ۸۸-۶۲.
- ترابی، ضیاء‌الدین. (۱۳۸۹). **آشنایی با ادبیات مقاومت جهان**، تهران: نشر بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس.
- جعفری، لاله. (۱۳۹۲). **ناروال نهنگ تک‌شاخ**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- سارلند، چارلز. (۱۳۸۹). «خواننده ضمنی و ایدئولوژی پنهان». ترجمه مسعود ملک‌یاری، کتاب ماه کودک و نوجوان، صص ۴۵-۵۵.
- ستوده، هدایت‌الله. (۱۳۷۸). **جامعه‌شناسی در ادبیات فارسی**. تهران: آوای نور.
- سلدن، رامان و ویدوسون، پیتر. (۱۳۷۷). **راهنمای نظریه ادبی معاصر**، تهران: طرح نو.
- فرتز، لوک. (۱۳۸۷). **لویی آلتوسر**، ترجمه امیر احمدی آریان، تهران: نشر مرکز.
- قوجق، یوسف. (۱۳۹۲). **نردبانی رو به آسمان**، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- کلیگز، مری. (۱۳۸۸). **درسنامه نظریه ادبی**، مترجمان جلال سخنور، الاله دهنوی، سعید سبزیان، تهران: اختران.

گرامشی، آنتونیو. (۱۳۸۳). **دولت و جامعه مدنی**، ترجمه عباس میلانی، تهران: اختران.
ماکادو، آناماریا. (۱۳۸۲). «ایدئولوژی‌های پنهان در کتاب کودک و خواندن منتقدانه». ترجمه
مژگان کلهر، پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان، شماره ۳۲، صص ۸۰-۹۸.
مکاریک، ایرنا ریما. (۱۳۸۸). **دانشنامه نظریه‌های ادبی معاصر**. ترجمه مهراں مهاجر و محمد
نبوی، تهران: آگه.
ناولز، مورای. مامجر، کرستن (۱۳۸۱). «ایدئولوژی در ادبیات کودک». ترجمه شهرام اقبال زاده،
کتاب ماه کودک و نوجوان، مهرماه، صص ۱۲۲-۱۲۴.

